

Veiksmingo žmogaus teisių apsaugos įrankio link: individualaus konstitucinio skundo modelio pasirinkimas ir šiam institutui tenkantys iššūkiai

Dovilė Pūraitė-Andrikienė

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto asistentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6175

El. paštas: dovile.puraite-andrikiene@tf.vu.lt

Įvadas

2019 m., t. y. praėjus 26 metams nuo Konstitucinio Teismo įsteigimo Lietuvoje, priimta Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – ir Konstitucija) pataisa dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo (Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2019). Taigi nuo pat Lietuvos konstitucinės justicijos modelio kūrimo pradžios vykusios diskusijos šio instituto įvedimo klausimu pagaliau „davė vaisių“. 2019 m. rugsėjo mėn. taip pat įsigaliojo Konstitucinio Teismo įstatymo (toliau – ir KTĮ) ir Konstitucinio Teismo reglamento (toliau – ir KTR) pakeitimai, kuriais detalizuota individualaus konstitucinio skundo pateikimo tvarka, taip pat papildomą proceso atnaujinimo pagrindą įtvirtinantis Civilinio proceso kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso, Administracinių nusižengimų kodekso ir Administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimai¹.

Šio instituto įtvirtinimas nacionalinėje teisės sistemoje atspindi bendras europines tendencijas², taip pat Lietuvos siekį sustiprinti konstitucinę žmogaus teisių apsaugą, Konstitucijos viršenybės principo įgyvendinimą ir asmenų įtraukimą į valstybės valdymo procesus. Konstitucinis skundas taip pat gali būti pripažintas paskutine privaloma vidaus teisinės gynybos priemone, kurią asmuo turi išnaudoti prieš kreipdamasis į Europos Žmogaus Teisių Teismą (toliau – ir EŽTT), to-

- 1 Nuorodos į visus čia paminėtus teisės aktus pateiktos naudotų šaltinių ir literatūros sąrašė.
- 2 Individualaus konstitucinio skundo institutas veikia daugumoje Europos Sąjungos valstybių. Nuo 2019 m. šį institutą įtvirtinus Lietuvos konstitucinės justicijos modelyje, galimybės tiesiogiai kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas Europos Sąjungoje neturi tik Bulgarijos ir Italijos gyventojai.

dėl leidžia valstybei ištaisyti galimus žmogaus teisių pažeidimus prieš kreipiantis į EŽTT ir padeda įveikti šio teismo perkrovos problemą. Taigi minėti 2019 m. įsigalioję Konstitucijos ir ordinarinės teisės pakeitimai laikytini vienais svarbiausių pastarųjų metų Lietuvos teisinės sistemos pokyčių, o konstituciniams skundams keliami reikalavimai – vienas aktualiausių klausimų ne tik potencialiems pareiškėjams, bet ir teisininkų bendruomenei.

Vis dėlto efektyvus šios priemonės įgyvendinimas Europos valstybėse susiduria su tam tikrais iššūkiais. Nors nuo individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo Lietuvos teisės sistemoje praėjo tik mažiau nei treji metai, tačiau jau esama pakankamai gausi Konstitucinio Teismo sprendimų dėl konstitucinių skundų priimtumo praktika, Konstitucinis Teismas jau yra priėmęs ir nutarimų individualiais konstituciniais skundais inicijuotose bylose. Taigi per pirmuosius veikimo metus sukaupta konstitucinio skundo instituto įgyvendinimo praktikos ir kitų tyrime analizuotų šaltinių analizė jau leidžia daryti pirmąsias išvagas dėl Lietuvoje pasirinkto modelio pagrįstumo, taip pat atskleidžia pirmuosius šį institutą įgyvendinant kylančius iššūkius.

Didžioji konstituciniam skundai analizuoti skirtų nacionalinių publikacijų dalis buvo paskelbta iki 2019 m. priimtose Konstitucijos pataisose dėl šio instituto įtvirtinimo, todėl daugiausiai šios publikacijos buvo skirtos šio instituto įtvirtinimo galimybės analizuoti. Vis dėlto esama ir 2019 m. įtvirtintam Lietuvos konstitucinio skundo modeliui analizuoti skirtų publikacijų, kai kurie šio instituto elementai nagrinėti Mykolo Romerio universiteto autorių kolektyvo monografijoje „Konstituciniai ginčai“ (Birmontienė, et al., 2019) ir šio straipsnio autorės publikacijose (Pūraitė-Andrikienė, 2020; Pūraitė-Andrikienė, 2022), taip pat kitų autorių darbuose (Miliuvienė, 2020; Danėlienė, 2021). Tačiau dar nėra mokslo darbų, skirtų naujojo konstitucinio skundo modelio pasirinkimo priežasčių ir jam įgyvendinti tenkančių iššūkių analizei.

Šio darbo objektas – Lietuvos konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmusios priežastys ir pirmieji šio instituto įgyvendinimo iššūkių. Siekiant kuo išsamiau atskleisti šiuos klausimus, taip pat nagrinėjami skirtingų individualaus konstitucinio skundo modelių privalumai ir trūkumai bei šiam institutui tenkantys iššūkių skirtingose Europos valstybėse. *Straipsnio tikslas* – atskleisti konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmusias priežastys Lietuvoje ir įvertinti šio pasirinkimo pagrįstumą. Siekiant realizuoti išsikeltą tikslą, darbe keliami ir sprendžiami šie *uždaviniai*: 1) atskleisti labiausiai Europoje paplitusių konstitucinių skundų modelių privalumus ir trūkumus; 2) išanalizuoti konstitucinio skundo institutui tenkančius iššūkius skirtingus skundo modelius pasirinkusiose valstybėse; 3) atskleisti Lietuvoje įtvirtintą konstitucinio skundo modelį ir pirmuosius šį institutą įgyvendinant kylančius iššūkius.

Tyrimas atliktas derinant skirtingus, leidžiančius atskleisti tiek teorinę, tiek praktinę analizuojamo klausimo problematiką, metodus – dokumentų analizę, loginę, sisteminę, kritinę, lyginamąją, teleologinę, lingvistinę analizę.

Siekiant užsibrėžto tikslo, visų pirma analizuoti norminiai šaltiniai: Konstitucija, KTĮ. Atskleidžiant kitų Europos valstybių konstitucinio skundo modelius, jų privalumus ir trūkumus taip pat šiame darbe analizuoti nagrinėjamai temai aktualūs Europos valstybių teisės aktai (konstitucijos, konstitucinių teismų įstatymai). Tyrime analizuoti ir jurisprudenciniai šaltiniai (Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, kuriais išspręstas individualių konstitucinių skundų priimtinumą klausimas). Siekiant atskleisti Lietuvos ir kitų Europos valstybių konstituciniams teismams tenkančius iššūkius šiame darbe analizuoti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo bei užsienio valstybių konstitucinių teismų metiniai pranešimai, šių teismų interneto svetainėse pateikiama statistinė ir kitokia informacija. Šiame darbe analizuota ir tyrimui aktuali specialioji literatūra, nagrinėjamų klausimų analizei pasirinktos tų užsienio ir Lietuvos konstitucinės teisės mokslo atstovų mintys, kurios leistų atskleisti kuo didesnę galimų požiūrių aptariama tema amplitudę.

1. Individualaus konstitucinio skundo modeliai: platus v siauras (norminis)

Individualus priėjimas prie konstitucinės justicijos apima įvairius mechanizmus, kurie suteikia fiziniams ar juridiniams asmenims, atskirai ar kartu su kitais, galimybę ginti konstitucijose įtvirtintas teises konstitucinės justicijos institucijose. Šis priėjimas visų pirma gali būti skirstomas į netiesioginį ir tiesioginį. Netiesioginis individualus priėjimas reiškia, kad asmuo gali kreiptis į konstitucinį teismą (ar kitą panašią instituciją) tik per tarpininką (tam tikrą valstybės instituciją). Dažniausiai tai bendrosios kompetencijos ar specializuoti teismai, taip pat parlamentų nariai, kurie gali kreiptis į konstitucinės justicijos instituciją gavę asmens peticiją, kai kurios valstybės tokią teisę taip pat suteikia ombudsmenui (European Commission for Democracy through Law, 2020).

Tiesioginio kreipimosi galimybė apima įvairias teises priemones, kuriomis pasinaudojęs fizinis ar juridinis asmuo gali asmeniškai kreiptis į konstitucinį teismą ar kitą panašią instituciją be tarpinės institucijos dalyvavimo šiame procese. Tiesioginio kreipimosi modelių taip pat esama įvairių. Plačiausias iš jų yra *actio popularis* institutas, kurio pagrindinis bruožas yra tas, kad asmuo gali kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas ne tik tada, kai jo paties pagrindinės teisės ir laisvės yra pažeistos, bet ir vedamas viešojo intereso. Kiek siauresnė jo forma yra *quasi actio popularis* institutas, kai pareiškėjas turi įrodyti, kad jis turi tam tikrą interesą dėl ginčijamos teisės normos, tačiau jis neturi įrodinėti, kad ji daro jam tiesioginį poveikį. Paminėtinas ir individualaus pasiūlymo institutas, kai pareiškėjas gali tik pasiūlyti konstituciniam teismui įvertinti tam tikro akto konstitucin-

gumą. Tačiau asmuo negali reikalauti, kad konstitucinis teismas pradėtų procesą, tai paliekama teismo diskrecijai (European Commission for Democracy through Law, 2020). Ir galiausiai individualaus konstitucinio skundo institutas, kurio esminis bruožas, kad jį galima paduoti, jeigu pareiškėjo, bet ne trečiojo asmens teisės ir laisvės pažeidžiamos konstitucijai prieštaraujančiu aktu. Dėl ribotos straipsnio apimties šiame skyriuje toliau bus aptariami tik konstitucinio skundo modeliai, bet ne visos individualaus priėjimo prie konstitucinės justicijos formos.

Dažniausiai skiriami du konstitucinio skundo modeliai: plataus dalyko konstitucinio skundo modelis ir siauro dalyko konstitucinio skundo modelis. Pirmu atveju individualus konstitucinis skundas gali būti paduodamas ne tik dėl teisės normos, kuri yra konkretaus sprendimo pagrindas, atitiktis konstitucijai, bet ir dėl to, kaip teisminės ar kitos valstybės valdžios institucijos šią teisės normą taiko. Šis modelis dar vadinamas „pilnu“ konstituciniu skundu (angl. *full constitutional complaint*): kreipimasis pateikiamas ir dėl norminių, ir dėl individualių teisės aktų ir todėl kartais įvardijamas visapusiškiausia teisių gynimo forma. Asmuo gali skųstis dėl bet kokio viešosios valdžios akto, kuris pažeidžia jo pagrindines teises tiesiogiai ir esamai (Beliūnienė, 2014, p.71).

O siauro dalyko konstitucinio skundo modelio skiriamos dar dvi rūšys: konstituciniai skundai dėl individualių sprendimų bei konstituciniai skundai dėl teisės norminių aktų (Pūraitė-Andrikienė, 2015, p. 210). Konstituciniai skundai dėl teisės norminių aktų dar vadinami norminiais. Norminiu konstituciniu skundu suteikiama teisė skųstis dėl pareiškėjo subjektyvių pagrindinių teisių pažeidimo individualiu aktu, pagrįstu norminiu aktu, todėl peržiūros iniciatyva yra susijusi su konkrečia byla. Sistemose, kuriose veikia tik norminis konstitucinis skundas, individualus aktas, kuriuo taikomas norminis aktas, negali būti ginčijamas konstituciniame teisme, paskesnė konstitucinė kontrolė nesiejama su norminio akto įgyvendinimu (European Commission for Democracy through Law, 2020).

Nors išskiriama ir daugiau konstitucinio skundo modelių ir (ar) jų porūšių (pvz., konstitucinė peticija, *amparo*, konstitucinė revizija ir kt.), apibendrintai galima konstatuoti, kad Europos regione dominuoja pagrindiniai du: plataus dalyko (arba „pilno“) konstitucinio skundo modelis ir siauro dalyko norminis konstitucinis skundas. Taigi pagrindinis skundo modelių klasifikacijos kriterijus yra konstitucinio skundo objektas: ar galimi ginčyti yra (tik) norminiai ar (ir) individualūs aktai.

Europoje plataus dalyko konstitucinio skundo modelių pasirinkusios, *inter alia*, Albanija, Austrija, Bosnija ir Hercegovina, Čekija, Ispanija, Kroatija, Slovėnija, Slovakija, Šiaurės Makedonija, Vokietija (European Commission for Democracy through Law, 2020). Nors dažnai pabrėžiama, kad norminio konstitucinio skundo modelis išplitęs tik Rytų ir Vidurio Europos regione (Dürr, 2016), pavyzdžiui, šį skundo modelių pasirinkusios Latvija, Lenkija, Juodkalnija, Rumunija, Ukraina, tačiau Venecijos Komisija prie šių valstybių priskiria ir Lichtenšteiną,

Liuksemburgą, Portugaliją, Prancūziją (European Commission for Democracy through Law, 2020).

Pastaraisiais metais norminis konstitucinio skundo modelis vis dažniau sulaukia kritikos. Pabrėžiamas šio modelio nepakankamumas siekiant užtikrinti efektyvią žmogaus teisių apsaugą. Ši kritika grindžiama tuo, kad konstitucinio skundo įtvirtinimas visuomenėje sukuria didelių lūkesčių ir tie lūkesčiai gali būti nuvilti, paaiškėjus, kad labai dažnai konstituciniai teismai negali padėti žmogaus teisių pažeidimų aukoms, nes tų pažeidimų priežastis buvo ne konstitucijai prieštaraujantis norminis aktas, o šio akto taikymas. Tokie pažeidimai, anot kai kurių autorių, yra daug dažnesni ir negali būti ištaisyti norminio konstitucinio skundo. Iškyla pavojus, kad aukšti lūkesčiai dėl efektyvios žmogaus teisių gynimo priemonės, privers didelę visuomenės dalį nusivilti konstituciniu teismu (Dürr, 2016). Tokią poziciją palaiko Venecijos Komisija. Pavyzdžiui, ši komisija teigiamai įvertino Vengrijos, Turkijos, Makedonijos projektus, kuriais buvo siekiama įtvirtinti plataus dalyko konstitucinį skundą, taip pat skatina Ukrainą transformuoti norminio konstitucinio skundo modelį į „pilną“ (Dürr, 2016).

2016 m. Ukrainoje įtvirtintas norminio konstitucinio skundo modelis sulaukia itin daug Venecijos Komisijos, taip pat teisės mokslo atstovų dėmesio. Paminėtina, kad šis modelis turi tam tikrų ypatumų, palyginti su klasikiniu norminiu konstituciniu skundu. Ukrainos Konstitucinio Teismo įstatymas leidžia Konstituciniam Teismui grąžinti galutinį bendrosios kompetencijos teismo sprendimą teismui, jei šis nustato, kad ginčijama teisės norma Konstitucijai neprieštarauja, tačiau pripažįsta, kad Konstitucijai prieštarauja šios normos taikymas. Taigi Ukrainos konstitucinis skundas turi tam tikrų „pilno“ konstitucinio skundo požymių (European Commission for Democracy through Law, 2016). Nepaisant šios galimybės, vis tiek pabrėžiamas Ukrainos konstitucinio skundo modelio ribotumas (European Commission for Democracy through Law, 2018).

Teisės mokslininkų darbuose kritikos sulaukia ir Lenkijos norminio konstitucinio skundo modelis. Vis dėlto šios valstybės mokslo doktrinoje nėra bendros nuomonės dėl pasirinkto norminio konstitucinio skundo efektyvumo. Kai kurie autoriai tvirtina, kad ši priemonė suteikia pareiškėjui reikalingą apsaugą tik tam tikrais atvejais (Zalesn, 2018, p. 25–38). Tačiau esama ir nuomonės, kad nors Lenkijoje 1997 m. įtvirtintas siauras konstitucinio skundo modelis, tačiau jis gali būti pavadintas sėkmingu ir reikšmingu žmogaus teisių apsaugos instrumentu (Nalyvaiko, Chepik-Trehubenko, 2020). Dar kiti autoriai tvirtina, kad didesnę įtaką tam, kad konstitucinis skundas nelaikytinas itin veiksminga konstitucinių laisvių ir teisių gynbos priemone, visų pirma padarė ne teisinis reguliavimas, o šio instituto taikymo praktika, kurioje nepavyko išvengti vidinių prieštaravimų (Michalak, 2019, p. 45).

„Nepilno“ (norminio) konstitucinio skundo modelį yra pasirinkusi ir Latvija. Tačiau šios valstybės teisės moksle nėra tokių kritiškų nuomonių dėl apta-

riamo pasirinkimo. Beveik vieningai sutariama, kad konstituciniai skundai yra reikšminga žmogaus teisių apsaugos nuo valstybės savivalės priemonė (Balodis, Karkliūna, Danovskis, 2013, p. 44–119).

Apibendrintai galima konstatuoti, kai paprastai akcentuojant norminio konstitucinio skundo modelio nepakankamumą pabrėžiami šie plataus dalyko arba „pilno“ konstitucinio skundo privalumai:

- 1) Platesnės konstitucinių žmogaus teisių gynimo galimybės;
- 2) Tvirtinama, kad tik toks konstitucinio skundo modelis gali būti laikomas veiksminga priemone, kurią reikia išnaudoti prieš kreipiantis į EŽTT, tai- gi tik tokios rūšies skundo modelis gali padėti sumažinti EŽTT tenkančių bylų skaičių (The Council of Europe's Directorate General Human Rights and Rule of Law. 2013).

O valstybėse, kuriose pasirinkta siauresnė konstitucinio skundo koncepcija (norminis modelis), pabrėžiami šie tokio pasirinkimo pranašumai:

- 1) Tokiu būdu išvengiama įtampos tarp konstitucinių ir ordinarinių teismų, kuri darytų neigiamą įtaką visai teisinei sistemai. Pažymėtina, kad tokią riziką pripažįsta ir Venecijos Komisija, kuri, kaip minėta, stipriai agituoja už „pilno“ konstitucinio skundo pasirinkimą. Komisija pabrėžia, kad konstituciniai teismai turėtų vertinti tik konstitucinius klausimus, o ordinarinės teisės interpretavimo klausimus palikti bendrosios kompetencijos teismams. Vis dėlto Komisija pripažįsta, kad konstitucinių klausimų identifikavimas tam tikrais atvejais gali būti sudėtingas, ypač teisės į teisingą teismą kontekste, kai bet koks procesinis pažeidimas teismuose gali būti vertinamas kaip teisės į teisingą teismą pažeidimas (European Commission for Democracy through Law, 2020).
- 2) Išvengiama per didelės konstitucinio teismo apkrovos, tokiu būdu teikiama pirmenybė konstitucinio teismo sprendimų argumentavimo kokybei.
- 3) Konstituciniai teismai netampa dar viena apeliacija arba „suprakasacine instancija“.

Pažymėtina ir tai, kad mokslo doktrinoje dominuoja požiūris, kad pagrindinis kriterijus, pagal kurį atitinkamos valstybės konstitucinio skundo modelis apibūdinamas kaip platus arba siauras, yra konstitucinio skundo objektas: ar galima ginčyti tik norminius, ar (ir) individualius aktus (taip pat ir teismų sprendimus). Abejotina, ar konstitucinio skundo objektas turėtų būti vienintelis kriterijus, apibūdinantis atitinkamos valstybės konstitucinio skundo modelio apimtį. Modelio priskyrimą plačiam ar ribotam turėtų lemti ir kiti ne mažiau svarbūs konstitucinio skundo modelio elementai.

2. Konstitucinio skundo institutui tenkantys iššūkiai skirtingus skundo modelius pasirinkusiose valstybėse

Individualaus konstitucinio skundo institutui tenkančių iššūkių skirtingose valstybėse gali būti įvairių, tačiau pagrindinis iššūkis konstitucinį skundą įtvirtinusiose valstybėse yra vadinamoji sklandžiai funkcionuojančio Konstitucinio Teismo ir efektyvaus žmogaus teisių gynimo mechanizmo dilema³. Šią dilemą lakoniškai būtų galima apibūdinti taip: nors individualių konstitucinių skundų srautas suteikia galimybę apginti savo pažeistas teises, tačiau per didelis skundų skaičius gali pakenkti konstitucinei justicijai sklandžiai veikti. Antra vertus, įvedus per griežtas konstitucinio skundo pateikimo sąlygas (siekiant riboti skundų srautą), gali kilti abejonių dėl tokios žmogaus teisių gynimo priemonės efektyvumo.

Skirtingas šios dilemos puses atspindi skirtingą konstitucinio skundo modelį pasirinkusių valstybių patiriami iššūkiai. Valstybėse, pasirinkusiose platų individualaus priėjimo prie konstitucinės justicijos modelį, pagrindinis iššūkis yra konstituciniams teismams tenkantis prašymų skaičius arba šių institucijų apkrova darbu. Kai kuriose valstybėse individualiu priėjimu prie konstitucinių teismų buvo taip aktyviai naudojamosi, kad tai pradėjo kelti grėsmę šių institucijų funkciniam pajėgumui. Konstitucinių skundų skaičiui augant, konstitucinių teismų efektyvumas gali mažėti. Taigi valstybėse bandoma ieškoti įvairių būdų, kad konstituciniai teismai turėtų galimybę nepradėti mažiau reikšmingų ar beviltiškų procesų.

O siauresnę (norminio) konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse situacija priešinga – nors konstitucinės justicijos institucijas pasiekia ne toks didelis skaičius skundų, tačiau skundų priimtinumų procentas yra labai mažas. Akivaizdu, kad asmenų galimybė kreiptis dėl savo konstitucinių teisių apsaugos konstituciniu skundu neturi būti per daug apribota. Taigi konstituciniai teismai, nagrinėdami konstitucinius skundus, susiduria su bendra problema: kaip atskirti „pelus nuo grūdų“ ir kartu užtikrinti efektyvią žmogaus teisių apsaugą.

Iššūkiai, kylantys pasirinkus platų konstitucinio skundo modelį. Didžiausias apkrovimas konstituciniams teismams tenka valstybėse, kuriose įtvirtintas itin platus individualus priėjimas prie konstitucinės justicijos. Pavyzdžiui, Vengrijoje, Slovėnijoje, Kroatijoje dėl itin didelio darbo krūvio, tenkančio šių valstybių konstituciniams teismams, fizinių ir juridinių asmenų galimybės kreiptis į šias institucijas buvo apribotos. Iki Konstitucijos pakeitimo **Vengrijoje** dėl norminių aktų konstitucingumo į Konstitucinį Teismą buvo leidžiama kreiptis kiekvienam, taip pat užsieniečiams ir asmenims be pilietybės, nereikalauta įrodyti, kad tas aktas su-

3 Angl. *dilemma between overburdening of the constitutional court and providing an efficient human rights protection system.*

kėlė asmeniui kokią nors žalą. Šiuo laikotarpiu *actio popularis* institutas buvo vienas iš labiausiai kritikuojamų Vengrijos konstitucinės justicijos modelio elementų, nes jis lėmė beveik nepakeliamą Teismo darbo krūvį (per metus šiam teismui tekdavo apytiksliai 1 600 *actio popularis* skundų) (Gárdos-Orosz, 2012, p. 302–315). Siekiant išvengti Vengrijos Konstitucinio Teismo paralyžiavimo, 2012 m. *actio popularis* institutą pakeitė nauja trijų rūšių individualių konstitucinių skundų sistema. Dabartinis Vengrijos konstitucinio skundo modelis apima tiek norminio konstitucinio skundo, tiek skundų dėl teismų sprendimų galimybes. Paminėtina, kad daugiausiai konstitucinių skundų šiame teisme pateikiama būtent dėl teismų sprendimų. Pavyzdžiui, 2020 m. iš viso Teisme gauti 1 193 skundai ir net 1 075 iš jų buvo pateikti dėl teismų sprendimų, o likusieji dėl teisės normų (Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary, 2020).

Kai kurie Vengrijos teisės mokslo atstovai tvirtina, kad *actio popularis* panaikinimas ir šios konstitucinių skundų sistemos įtvirtinimas gali padėti Vengrijos Konstitucinį Teismą depolituoti (Pócza, Dobos, Gyulai, 2019, p. 99). Tačiau esama ir kitokios nuomonės, nepaisant to, kad, lyginant su tik norminių konstitucinių skundų įtvirtinusiomis valstybėmis, tokia konstitucinių skundų sistema yra pakankamai plati, tvirtinama, kad 2012 m. Vengrijoje įtvirtinta nauja skirtingų rūšių konstitucinių skundų sistema nepakeičia ankstesniojo *actio popularis* veiksmingumo (Gárdos-Orosz, 2012, p. 302–315). Pavyzdžiui, 2020 m. gauta 1 214 konstitucinių skundų, tačiau tais metais iš esmės išnagrinėta tik 78 konstituciniai skundai (Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary, 2020).

Itin plačiomis fizinį ir juridinių asmenų galimybėmis kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas pasižymi buvusios Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos valstybės įpėdinės. Fiziniai ir juridiniai asmenys šiose valstybėse gali kreiptis į konstitucinius teismus dėl įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo nereikalaujant pagrįsti asmeninio intereso. Dauguma šio regiono valstybių yra įtvirtinusi *actio popularis* institutą. Pavyzdžiui, Kroatija ir Makedonija išsiskiria tuo, kad jos suteikia asmenims tiek *actio popularis*, tiek individualaus konstitucinio skundo teisę. Individai taip pat turi teisę kreiptis į konstitucinius teismus dėl ginčų tarp valstybės institucijų ir dėl politinių partijų įstatų ar programų teisėtumo (Slovėnija, Makedonija) (Thoonen-Tornic, 2017).

Venecijos Komisijos studijoje pabrėžiama, kad **Kroatijoje** Konstitucinis Teismas taip pat buvo apkrautas *actio popularis* skundų (European Commission for Democracy through Law, 2020). Šioje valstybėje vienas asmuo Konstituciniam Teismui pateikė apie 800 skundų, neturėdamas jokio asmeninio intereso dėl ginčijamų aktų (European Commission for Democracy through Law, 2008). Vis dėlto statistika rodo, kad 80–90 proc. visų šiam teismui tenkančių kreipimųsi yra konstituciniai skundai, taigi ne *actio popularis*, o konstituciniai skundai yra pagrindinė šio teismo apkrovos darbu priežastis (Thoonen-Tornic, 2017). Nuo 2008 m. Kroatijos Konstituciniam Teismui per metus vidutiniškai tenka apie 5 000 konstituci-

nių skundų. 2012 m. jų skaičius netgi viršijo 6 000 (Thoonen-Tornic, 2017). Šioje valstybėje individualūs konstituciniai skundai gali būti paduodami tik dėl individualių aktų (Thoonen-Tornic, 2017). Kroatijoje galimybė kreiptis su konstituciniu skundu buvo tolydžio ribojama Konstitucinio Teismo įstatymo pakeitimais ir paties Konstitucinio Teismo griežtesniu skundo pateikimo sąlygų aiškinimu (European Commission for Democracy through Law, 2008).

Slovėnijoje nuo 1991 m. Konstitucijos ir 1994 m. Konstitucinio Teismo įstatymo priėmimo Konstituciniam Teismui tenkančių bylų skaičius nuolat augo. Dėl didelio prašymų skaičiaus bylos išnagrinėjimo trukmė Konstituciniame Teisme viršijo Slovėnijos Konstitucijos 23 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą protingą bylos išnagrinėjimo terminą. Atsižvelgiant į tai, taip pat siekiant užtikrinti kokybišką konstitucinę kontrolę, 2007 m. buvo priimtos Konstitucinio Teismo įstatymo pataisos. Šių pakeitimų tikslas buvo užtikrinti, kad Teismas galėtų efektyviai atlikti savo kaip konstitucinės demokratijos ir žmogaus teisių gynėjo funkciją (Melart; Zore, 2008).

1991 m. Konstitucijoje, kaip individualaus kreipimosi į Konstitucinį Teismą sąlyga, buvo įtvirtintas teisinis interesas (Slovėnijos Respublikos Konstitucijos 162 str. 2 d.). 1994 m. ši sąlyga detalizuota Konstitucinio Teismo įstatyme. Jame įtvirtinta, kad turi būti nustatyta tiesioginė grėsmė pareiškėjo teisėms ar jo teisei padėčiai (Slovėnijos KTĮ 24 str.). 2007 m. pakeitimais nustatytos griežtesnės sąlygos dėl teisinio intereso įrodymo, ypač bylose dėl poįstatyminių aktų konstitucingumo. Šiomis pataisomis įtvirtinti ir kiti konstitucinių skundų nagrinėjimo proceso pakeitimai (Mavčič, 2011).

Šie pakeitimai pakankamai griežtai apribojo asmenų galimybes kreiptis į Konstitucinį Teismą. Slovėnijos teisės moksle šie pakeitimai vertinami įvairiai. Kai kurie teisės mokslo atstovai tvirtina, kad ankstesnis ribojimų nebuvimas kėlė grėsmę Teismui veiksmingai vykdyti savo funkcijas, todėl šie pakeitimai buvo reikalingi ir prisidėjo prie šios institucijos darbo efektyvumo gerinimo (Melart; Zore, 2008). Tačiau, kitų autorių nuomone, prieš nustatant aptariamus apribojimus reikia įvertinti, ar tai per daug nesumažins teisinės sistemos demokratinio pobūdžio. Pabrėžiama ir tai, kad po minėtų pakeitimų konstitucinių skundų skaičius išliko labai didelis, tik labai maža skundų dalis priimama nagrinėti (10 proc.) ir dar mažesnė dalis jų būna sėkmingi (apie 5 proc.) (Mavčič, 2011).

Slovėnijos konstitucinio skundo modelį sudaro tiek norminis konstitucinis skundas, tiek konstitucinis skundas dėl individualaus pobūdžio aktų. Konstitucinį skundą gali pateikti kiekvienas asmuo, kurio žmogaus teisės ir laisvės buvo pažeistos individualiu viešosios valdžios aktu (Slovėnijos Konstitucijos 160 str., Slovėnijos KTĮ 50 str. 1 d.). Norminis konstitucinis skundas Slovėnijoje vadinamas ne konstituciniu skundu, o konstitucine peticija. Teisės akto konstitucingumo patikra gali būti inicijuota asmens, kuris įrodo teisinį interesą: jei įstatymas ar poįstatyminis aktas tiesiogiai pažeidžia jo teises, interesus ar teisinę padėtį (Slovėnijos KTĮ 24 str. 1 ir 2 d.). 2020 m. 80 proc. visų Slovėnijos Konstituciniame Teisme gautų

prašymų sudarė konstituciniai skundai, tam tikrais atvejais jie buvo pateikti kartu su konstitucinėmis peticijomis. 2020 m. šiame teisme išnagrinėta 1 213 konstituciniais skundais inicijuotų bylų. 2020 m. taip pat išnagrinėtos 226 konstitucinėmis peticijomis inicijuotos bylos (The Constitutional Court of the Republic of Slovenia, 2020). Dėl didelio gaunamų skundų kiekio vidutinė prašymų išnagrinėjimo trukmė Slovėnijos Konstituciniame Teisme išlieka ilga: 2020 m. – 563 d.; konstitucinių skundų išnagrinėjimo trukmė panaši (2020 m. – 571 d.) (The Constitutional Court of the Republic of Slovenia, 2020).

Su didelio skundų srauto problema susiduria ir kitos platesnį konstitucinio skundo modelį pasirinkusios Europos valstybės. Be minėtų valstybių, **Čekijoje** individualiais skundais inicijuotos bylos sudaro 98 proc. visų Konstitucinio Teismo nagrinėjamų bylų (Šipulova, 2019, p. 35). **Vokietijoje** šis procentas labai panašus – konstituciniais skundais inicijuotos bylos sudaro 97 proc. Štai 2013 m. šiam teismui teko – 6 477 skundai, 2014 m. – 6 606 skundai, 2015 m. – 5 739 skundai, 2016 m. – 5 610 skundų (Wiczanowska, 2018, p. 10). Nors Vokietijoje skundų, kuriuose pripažįstamas prieštaravimas Pagrindiniam įstatymui, apytiksliai yra 2,5 proc., tačiau skundų priimtinumą procentas yra gana didelis: 2013 m. iš pateiktų skundų priimta 92 proc., 2014 m. – 92 proc., 2015 m. – 95 proc. konstitucinių skundų (Wiczanowska, 2018, p. 11).

Iššūkiai, kylantys pasirinkus siaurą (norminį) konstitucinio skundo modelį. Nors norminio konstitucinio skundo modelį pasirinkusiose valstybėse konstitucinius teismus pasiekia gerokai mažesnis skaičius konstitucinių skundų (tai galima teigti esant tokio modelio pranašumu, nes toks skundų skaičius nekelia grėsmės sklandžiam institucijos funkcionavimui, sprendimų argumentavimo kokybei), tačiau šios valstybės susiduria su kitokio pobūdžio iššūkiu – mažas priimtų nagrinėti konstitucinių skundų procentas. **Lenkijoje** 2014 m. Konstituciniam Tribunalui buvo pateikti 375 skundai, 44 (11,7 proc.) iš jų buvo priimti nagrinėti; 2015 m. pateikti 408 skundai ir nė vieno iš jų nepriimta nagrinėti (0 proc.); 2016 m. iš 54 gautų skundų priimta nagrinėti 15 skundų (27 proc.); 2017 m. iš 188 gautų skundų priimta 30 skundų (16 proc.) (Wiczanowska, 2018, p. 11). Dėl šios priežasties kartais tvirtinama, kad Lenkijoje pasirinktas skundo modelis nėra efektyvi asmens teisių ir laisvių gynimo priemonė (Tujela, Wrobel, 1997). Diskutuojama, ar asmeniui suteikta teisė ginčyti tik teisės aktų nuostatas užtikrina efektyvią žmogaus teisių apsaugą. Kai kurie autoriai tvirtina, kad konstitucinis skundas Lenkijoje neatlieka reikšmingo konstitucinių teisių ir laisvių apsaugos vaidmens (Zalesn, 2018, p. 25–38). **Latvijoje** vyrauja panašios tendencijos. 2001–2015 m. gauti 2 934 konstituciniai skundai, iš jų priimta nagrinėti 408 skundai (apie 14 proc.) (Constitutional Court of The Republic of Latvia, 2015). Kitame šio straipsnio skyriuje matysime, kad Lietuvoje konstitucinių skundų priimtinumą procentas dar mažesnis.

Mažas skundų priimtinumą procentas kelia kitokių grėsmių. Konstitucinio skundo įtvirtinimas visuomenėje sukuria didelių lūkesčių ir tie lūkesčiai gali būti

nuvilti paaiškėjus, kad labai dažnai konstituciniai teismai negali padėti žmogaus teisių pažeidimų aukoms. Kyla pavojus, kad dideli lūkesčiai dėl efektyvios žmogaus teisių gynimo priemonės ir itin mažas skundų priimtino procentas privers didelę visuomenės dalį nusivilti konstituciniu teismu. Mažas skundų priimtino procentas visai pagrįstai gali kelti abejonių, ar atitinkamos valstybės skundo modelis yra veiksminga konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemonė.

3. Konstitucinio skundo modelio pasirinkimas Lietuvoje ir pirmųjų metų veikimo iššūkiai

2019 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad kiekvienas asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Konstitucijos 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodytų aktų, jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves ir šis asmuo išnaudojo visas teisinės gynybos priemones. Šios teisės įgyvendinimo tvarką nustato Konstitucinio Teismo įstatymas. Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalyje taip pat nustatyta, kad byloje pagal Konstitucijos 106 straipsnio ketvirtojoje dalyje nurodyto asmens kreipimąsi priimtas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas įstatymo nustatyta tvarka atnaujinti procesą dėl pažeistų to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo.

Taigi asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Lietuvos Respublikos įstatymų (*inter alia*, Konstitucijos keitimo, konstitucinių ar referendumu priimtų įstatymų) ir kitų Seimo priimtų aktų, Respublikos Prezidento aktų, Respublikos Vyriausybės aktų. Vadinasi, asmuo individualų konstitucinį skundą gali pateikti dėl tų pačių teisės aktų (jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves), kurių konstitucingumą iki šiol galėjo ginčyti ir kiti subjektai. Taigi Lietuvoje pasirinktas vadinamasis norminio konstitucinio skundo modelis, kai konstitucinis skundas gali būti paduodamas, jeigu valstybės valdžios įgaliojimus turinti institucija priėmė sprendimą, remdamasi (galimai) Konstitucijai prieštaraujančiu teisės aktu, bet ne plataus dalyko konstitucinio skundo modelis, kai individualus konstitucinis skundas gali būti paduodamas ne tik dėl teisės normos, kuri yra konkretaus sprendimo pagrindas, atitikties Konstitucijai, bet ir dėl to, kaip teisminės ar kitos valstybės valdžios institucijos šią teisės normą taiko.

Svarbu pažymėti, kad Lietuvos konstitucinio skundo modelio kontekste terminas „norminis konstitucinis skundas“ yra sąlyginis, nes Konstitucijos 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodyti aktai Konstitucinio Teismo

jurisprudencijoje suprantami kaip visi minėtų subjektų priimami teisės aktai: tiek norminiai, tiek individualūs aktai⁴. Sąvoka „norminis konstitucinis skundas“ Lietuvoje įtvirtintam konstitucinio skundo modeliui apibūdinti vartojama atsižvelgiant į jos įsitvirtinimą konstitucinio skundo tematikai skirtose literatūroje⁵. Taip pat dėl tos aplinkybės, kad Lietuvoje konstitucinio skundo objektu (kitais nei plataus dalyko konstitucinį skundą pasirinkusiose valstybėse) gali būti tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimti aktai, bet ne bendrosios kompetencijos ar administracinių teismų sprendimai.

Kuriant nacionalinį konstitucinio skundo modelį Lietuvoje plataus konstitucinio skundo įtvirtinimo galimybė intensyviau nebuvo svarstoma. 2007 m. Individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo koncepcijoje (toliau – ir Koncepcija) (Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas) planuojamo įtvirtinti konstitucinio skundo modelio objektas buvo tas pats – įstatymas ar kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento ar Vyriausybės aktas (ar jo dalis), kaip ir 2017 m. registruotame Konstitucijos pakeitimo projekte (Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-431), bei 2019 m. priimtoje Konstitucijos pataisoje. Nors nedvejojant įvardyti priežastis, kodėl Lietuvoje plačiau nebuvo svarstoma pilno konstitucinio skundo modelio įtvirtinimo galimybė, sunku, vis dėlto galima pabandyti išskirti keletą pagrindinių šį pasirinkimą nulėmusių veiksnių.

Pirma, iš tam tikrų šio instituto įtvirtinimo Lietuvoje *travoux preparatoire* matyti, kad kuriant konstitucinio skundo modelį nemažai diskusijų buvo skirta būtent administracinių / bendrosios kompetencijos teismų ir Konstitucinio Teismo kompetencijos atskyrimo ginant pažeistas asmens teises klausimui (Lietuvos Respublikos Seimo Biudžeto ir finansų komiteto (papildomo komiteto) išvada, 2006). Buvo išsakoma abejonė, „ar įtvirtinus individualaus konstitucinio skundo institutą Konstitucinis Teismas, užuot vykdęs savo pirmąją funkciją – tikrinti teisės aktų konstitucingumą, neturės spręsti ir teismų jurisdikcijai priklausančių teisės taikymo klausimų ta apimtimi, kuria asmuo gindamas savo teisę suabejojo teisės akto konstitucingumu“ (Beliūnienė, 2014, p. 132). Taip pat pateikiama nuomonė, kad (...) būtų gerokai sunkiau nustatyti ribą tarp Konstitucinio Teismo ir kitų teismų jurisdikcijos (...) bei kad galėtų kilti klausimas, ar Konstitucinis Teismas kitų teismų sprendimams netampa superkasacine (superrevizine) instancija“, jei konstitucinis skundas galėtų būti paduodamas dėl teismo (viešojo administ-

4 Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją jis turi įgaliojimus tirti Seimo priimtų poįstatyminių aktų, taip pat Respublikos Prezidento, Vyriausybės aktų konstitucingumą nepriklausomai nuo to, ar šie aktai yra individualūs, ar norminiai, ar jie yra vienkartinio (*ad hoc*) taikymo, ar nuolatinio galiojimo (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *Žin.*, 2003, Nr. 124-5643).

5 Pvz., Venecijos Komisijos studijose išskiriami du pagrindiniai konstitucinio skundo modeliai: „pilnas“ konstitucinis skundas ir „norminis“ konstitucinis skundas (Žr.: European Commission For Democracy Through Law, 2020).

ravimo institucijos) sprendimo atitikties Konstitucijai. Teisės mokslo darbuose taip pat buvo išsakoma nuomonė, kad, įtvirtinus platesnę asmens konstitucinio skundo sampratą, kai skundas paduodamas dėl teismo (viešojo administravimo institucijos) sprendimo atitikties Konstitucijai, būtų gerokai sunkiau nustatyti ribą tarp Konstitucinio Teismo ir kitų teismų jurisdikcijos (Abramavičius, 2007, p. 312). Taigi vienas iš pagrindinių veiksnių, nulėmusių šį pasirinkimą, buvo siekis išvengti įtampas tarp Konstitucinio Teismo ir bendrosios kompetencijos teismų.

Antra, 2007 m. parengus Konceptiją, teisės mokslo atstovų darbuose buvo išsakoma nuomonė, kad Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinti pernelyg plačios asmens konstitucinio skundo sampratos modelį būtų pavojinga, nes Konstitucinis Teismas būtų apkrautas papildomomis, su konstitucinio teisingumo vykdymu nesusijusiomis funkcijomis (Abramavičius, 2007, p. 312). Taigi pernelyg plati skundo samprata dėl didelio skundų skaičiaus gali kelti rimtų grėsmių teismo darbo efektyvumui, kartu ir Teismo sprendimo argumentavimo kokybei. O tai galiausiai gali Teismui trukdyti tinkamai atlikti pagrindinę konstitucinio skundo instituto funkciją – saugoti žmogaus teises.

Trečia, norminio konstitucinio skundo įtvirtinimą iš dalies nulėmė ir kaimynių Lenkijos ir Latvijos patirtis. Tam tikra ribota norminio konstitucinio skundo forma yra įtvirtinta ir Estijoje, kur galima kreiptis į Aukščiausiąjį Teismą dėl tam tikrų Parlamento rezoliucijų ir Prezidento sprendimų. 2016 m. norminio konstitucinio skundo modelis įtvirtintas ir Ukrainoje.

Ketvirta, pilno konstitucinio skundo įtvirtinimas nacionalinėje teisėje keltų abejonių ir dėl savo suderinamumo su visuminiu konstituciniu reguliavimu. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją ir įstatymus Lietuvoje yra trys teismų sistemos: 1) Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinę teisminę kontrolę; 2) Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalyje nurodyti Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai sudaro bendrosios kompetencijos teismų sistemą; 3) pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti gali būti įsteigti specializuoti teismai – šiuo metu įstatymais yra įsteigta ir veikia viena specializuotų teismų, būtent administracinių, sistema, kurią sudaro Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ir apygardų administraciniai teismai (*inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas). Taigi teisės moksle pabrėžiama, kad, būdamas viena iš Lietuvoje esančių trijų teismų sistemų, Konstitucinis Teismas neturėtų vertinti kitų dviejų teismų sistemų, t. y. bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų, sprendimų. Jis nėra „ketvirtoji instancija“ bendrosios kompetencijos ar „trečioji instancija“ administracinių teismų sprendimams. Konstitucinis Teismas tiria ir sprendžia tik jo kompetencijai priklausančius teisės aktų konstitucingumo klausimus (Birmontienė, et al., 2019, p. 428).

Pagal Konstitucijos 102 ir 105 straipsnius svarbiausia Konstitucinio Teismo funkcija – užtikrinti Konstitucijos viršenybę tiriant ir sprendžiant ginčus, ar įsta-

tymai (ar jų dalis) ir kiti Seimo priimti aktai (ar jų dalis) neprieštaruja Konstitucijai, ar Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai (ar jų dalis) neprieštaruja Konstitucijai ir įstatymams. Nuo pat savo veiklos pradžios Konstitucinis Teismas nagrinėja tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimtų teisės aktų konstitucingumą. Taigi, manytina, kad pilno konstitucinio skundo įtvirtinimas būtų pernelyg „revoliucinis“ jau susiformavusios nacionalinės konstitucinės kontrolės tradicijos kontekste, taip pat nederėtų su Konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis ir jau suformuota Konstitucinio Teismo oficialiąja konstitucine doktrina. Taigi norminio konstitucinio skundo modelis yra priimtinesnis dėl Lietuvos teisinių sistemos ir susiformavusios konstitucinės kontrolės tradicijos.

Taigi nacionalinio konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmė ne tik tradiciniai norminio konstitucinio skundo šalininkų argumentai dėl įtampos tarp bendrosios kompetencijos ir konstitucinių teismų išvengimo, taip pat dėl galimo per didelio Teismo apkrovimo prašymais, bet ir visuminis konstitucinis reguliavimas, nacionalinės teisinės sistemos ir jau susiformavusi konstitucinės kontrolės tradicija bei aptariamo instituto modelį pasirinkusių aplinkinių valstybių patirtis. Šių argumentų kontekste norminio konstitucinio skundo pasirinkimas atrodo pagrįstas.

Reikėtų aptarti ir plataus dalyko konstitucinio skundo šalininkų argumentus dėl šio modelio suteikiamų platesnių žmogaus teisių apsaugos galimybių, taip pat dėl jo įtakos EŽTT tenkančių prašymų skaičiui mažinti. Vis dėlto teiginys, kad tik pilno dalyko konstitucinio skundo modelis gali būti pripažintas efektyvia priemone, kuri turi būti išnaudota prieš kreipiantis į EŽTT, nėra tikslus. Tiek plataus dalyko, tiek norminio konstitucinio skundo modelis gali būti pripažintas veiksminga priemone, kurią reikia išnaudoti prieš kreipiantis į EŽTT. Lietuvos konstitucinio skundo mechanizmas galėtų būti pripažintas efektyvia priemone (Europos žmogaus teisių konvencijos 35 str. 1 d. prasme), kai individualus sprendimas, kuris galimai pažeidė Konvenciją, buvo priimtas tiesiogiai taikant antikonstitucinę nacionalinio teisės akto nuostatą, tačiau tai nebus efektyvi teisinės gynybos priemonė, jei galimas pažeidimas kilo iš netinkamo teisės akto taikymo ar aiškinimo, jeigu pati teisės akto nuostata nėra antikonstitucinė. Lietuvos konstitucinis skundas atitinka ir kitus EŽTT išskirtus skundo efektyvumo kriterijus, dėl Konstitucinio Teismo sprendimo galutinumo ir privalomumo, taip pat įvairius EŽTT jurisprudencijoje išskirtus procesinius reikalavimus, apskritai galima teigti, kad Konstitucinis Teismas aiškina Konstituciją „Konvencijai draugišku“ būdu⁶.

Nepaisant aptartų norminio konstitucinio skundo pasirinkimą pagrindžiančių argumentų, reikia pažymėti, kad plataus dalyko konstitucinio skundo šalininkų argumentai dėl šios rūšies modelio suteikiamų platesnių žmogaus tei-

6 Plačiau apie Lietuvos konstitucinio skundo mechanizmo atitiktį EŽTT jurisprudencijoje išskirtiems skundo efektyvumo kriterijams (Pūraitė-Andrikienė, 2022).

sių apsaugos galimybių nėra nepagrįsti. Akivaizdu, kad asmens, manančio, kad yra pažeistos Konstitucijoje įtvirtintos jo teisės, galimybės kreiptis į Konstitucinį Teismą neturi būti pernelyg susiaurintos. Tokiu atveju konstitucinis skundas taptų ne viena iš priemonių, užtikrinančių veiksmingesnę asmens konstitucinių teisių apsaugą, o tam tikra fikcija, iškreipiančia pačios konstitucinės teisminės kontrolės paskirtį, net darančia jai žalą. Neretai tvirtinama, kad siauresnė asmens konstitucinio skundo samprata (kai konstitucinis skundas paduodamas tik dėl teisės normos, o ne dėl paties sprendimo) ir jos įtvirtinimas valstybių teisės sistemose sudaro prielaidas susidaryti tokioms teisinėms situacijoms, kai yra ribojama konstitucinių teismų galimybė visiškai apginti konstitucines asmenų teises ir laisves.

Vis dėlto, prieš tai minėti norminio konstitucinio skundo pasirinkimą Lietuvoje nulėmę argumentai bent kol kas nesudaro rimtesnio pagrindo diskutuoti dėl galimybės suteikti asmenims teisę konstituciniu skundu ginčyti ir teismų sprendimų konstitucingumą. Įtvirtinus norminio konstitucinio skundo koncepciją vėčiau turėtų būti kreipiamas dėmesys į tai, kad kiti konstitucinio skundo modelį apibūdinantys elementai dar labiau nesusiaurintų fizinio ar juridinio asmens galimybių apginti savo galimai pažeistas teises Konstituciniame Teisme. Minėta, kad konstitucinio skundo objektas turėtų būti tik vienas iš kriterijų, apibūdinantis atitinkamos valstybės konstitucinio skundo modelio apimtį pažeistų asmens teisių apsaugos atžvilgiu, t. y. jo priskyrimą plačiam ar ribotam turėtų lemti ir kiti ne mažiau svarbūs konstitucinio skundo modelio elementai.

Lietuvoje įtvirtintą konstitucinio skundo modelį apibūdina⁷ ne tik jo objektas, t. y. kad asmuo individualų konstitucinį skundą gali pateikti dėl įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų, Respublikos Prezidento aktų, Respublikos Vyriausybės aktų atitikties Konstitucijai ar kitam aukštesnės galios teisės aktui (jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves), bet ir kiti ji apibūdinantys požymiai: 1) konstitucinį skundą gali pateikti ne tik fiziniai, bet ir juridiniai asmenys, Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių piliečiai, asmenys be pilietybės ir kt. (subjektai, galintys pateikti konstitucinį skundą); 2) nustatytos trys pagrindinės konstitucinio skundo pateikimo sąlygos⁸ (reikalavimas, kad pareiškėjo, bet ne trečiojo asmens, teisės ir laisvės būtų pažeidžiamos (galimai) Konstitucijai prieštaraujančiu teisės aktu; reikalavimas išnaudoti visas kitas tei-

7 Plačiau apie nacionalinio konstitucinio skundo modelio elementus žr. straipsnio autorės monografijoje „Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių įrankis“.

8 Dvi iš jų įtvirtintos Konstitucijoje: 1) „asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl <...> aktų, kurių pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves“; 2) „asmuo išnaudojo visas teisinės gynybos priemones“ (106 str. 4 d.). Trečioji – ordinarinės teisės lygmeniu. KTĮ nustatytas 4 mėnesių skundo padavimo terminas po paskutinės instancijos, spręsdusios bylą, galutinio sprendimo (65 str. 2 d. 3 p.). Paminėtina, kad šiame KTĮ straipsnyje detalizuotos ir kitos dvi Konstitucijoje įtvirtintos priemonės.

sinės gynybės priemonės; 4 mėnesių skundo padavimo terminas); 3) konstituciniu skundu inicijuotoje byloje priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas, kad teisės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas atnaujinti procesą dėl to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo (konstitucinio skundo pripažinimo pagrįstu padariniai); 5) Konstitucinio Teismo įstatyme įtvirtinti tam tikri specifiniai procesiniai institutai, kurie taikomi tik nagrinėjant individualius konstitucinius skundus (prašymų trūkumų pašalinimo institutas, teismo sprendimo vykdymo sustabdymo institutas, specifinis dalyvaujančių byloje asmenų išlaidų apmokėjimas, prašymo pateikimo termino atnaujinimo institutas ir kt.).

Nuo individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo Lietuvos teisės sistemoje praėjo tik mažiau nei treji metai, todėl dar anksti užtikrintai apibendrinti, kad visuomenės ir teisinės bendruomenės lūkesčiai dėl veiksmingo konstitucinių žmogaus teisių gynimo instrumento visiškai pasiteisino. Tačiau jau dabar galima konstatuoti, kad įteisinus konstitucinio skundo institutą buvo žengtas reikšmingas žingsnis stiprinant žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje. Pirmieji šio instituto veikimo metai atskleidžia, kad baimės, dėl kurių taip ilgai buvo delsiama įtvirtinti šį institutą, nepasitvirtino: nors Konstitucinio Teismo darbo krūvis padidėjo, tačiau tikrai nėra pagrindo tvirtinti, kad Konstitucinis Teismas yra pernelyg apkrautas konstitucinių skundų nagrinėjimu; įprasta Teismo veikla nesutriko, konstitucinės justicijos bylos ir toliau nagrinėjamos įprastu ritmu, o vidutinės skundų išnagrinėjimo trukmės kol kas tikrai negalima pavadinti pernelyg ilgą (2019–2021 m. vidutinė konstitucinio skundo išnagrinėjimo trukmė nuo jo priėmimo nagrinėti Konstituciniame Teisme yra apytiksliai 9 mėn.⁹). Konstitucinis Teismas yra išnagrinėjęs dar gana nedaug konstitucinių skundų: 2019–2021 m. priimta 10 nutarimų konstituciniais skundais inicijuotose bylose¹⁰. Tačiau tai, kad keliuose iš šių nutarimų pripažintas teisės aktų (ar jų dalių) prieštaravimas Konstitucijai rodo, kad šiuo instrumentu yra apginamos tam tikrų asmenų konstitucinės teisės, o kartu iš teisės sistemos pašalinamos ir kitiems asmenims aktualios Konstitucijai prieštaraujančios teisės aktų nuostatos. Konstitucinio skundo institutas taip pat atveria daugiau perspektyvų aiškinti Konstitucijos nuostatas, prisideda prie

9 Pirmasis konstitucinis skundas buvo išnagrinėtas per 5 mėn., kiti devyni per apytiksliai 7, 13, 10, 10, 10, 8, 11, 7, 8 mėn.

10 Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 5659; Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 19129; Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 4 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 4528; Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 5546; Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 7723; Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 16058; Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 20273; Konstitucinio Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 23240; Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-22, Nr. 26640; Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-30, Nr. 27683.

oficialiosios konstitucinės doktrinos plėtros, leidžia atskleisti naujus asmens konstitucinių teisių ar laisvių turinio elementus.

Vis dėlto Lietuvoje, kaip ir kitose Europos valstybėse, konstitucinio skundo institutas susiduria ir su tam tikrais iššūkiais. Kaip ir kitose siauresnę konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse, pagrindinis iššūkis Lietuvoje – itin mažas konstitucinių skundų priimtinumą procentas. 2019 m. Konstituciniame Teisme gauti 94 konstituciniai skundai, tais pačiais metais išspręstas 53 konstitucinių skundų priimtinumą klausimas: atsisakyta nagrinėti – 50 konstitucinių skundų, grąžinta pareiškėjams – 3 konstituciniai skundai ir priimtas nagrinėti tik vienas konstitucinis skundas (Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas). 2020 m. gauta 231 konstitucinis skundas, tais pačiais metais išspręstas 181 konstitucinio skundo priimtinumą klausimas: atsisakyta nagrinėti – 151 konstitucinis skundas, visa apimtimi grąžinta pareiškėjams – 17 konstitucinių skundų, iš dalies grąžinta pareiškėjams, iš dalies atsisakyta nagrinėti – 7 konstitucinius skundus, priimti nagrinėti tik 5 konstituciniai skundai (Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas). 2021 m. gauta 150 konstitucinių skundų, tais pačiais metais išspręstas 127 konstitucinių skundų priimtinumą klausimas, Konstitucinis Teismas 110 konstitucinių skundų visa apimtimi atsisakė nagrinėti, 5 konstitucinius skundus visa apimtimi grąžino pareiškėjams, taip pat 5 konstitucinius skundus iš dalies grąžino pareiškėjams, iš dalies atsisakė nagrinėti, priimti nagrinėti 7 konstituciniai skundai (Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas).

2019–2021 m. daugiausia individualių konstitucinių skundų atsisakyta nagrinėti konstatavus, kad jie nežinybingi Konstituciniam Teismui (KTĮ 69 str. 1 d. 2 p.) (Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas; Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas; Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas). Konstitucinis Teismas savo procesinėje praktikoje yra gana plačiai išaiškinęs, kokie prašymai yra jam nežinybingi. Tačiau dažniausiai prašymus atsisakoma priimti nagrinėti dėl jų nežinybingumo, kai pareiškėjas prašo vertinti ne Seimo, Respublikos Prezidento ar Vyriausybės aktų atitiktį Konstitucijai ir (ar) įstatymams; spręsti, ar teismų sprendimai neprieštarauja Konstitucijai ir (ar) įstatymams, peržiūrėti (pakeisti, panaikinti) teismu sprendimus, peržiūrėti ar atnaujinti teismų išnagrinėtas bylas; spręsti kitų institucijų kompetencijai priskirtus klausimus. Pirmaisiais konstitucinio skundo veikimo metais dėl šios priežasties atsisakyta nagrinėti 123 konstitucinius skundus (jų dalis) (Konstituciniam Teismui pateiktų individualių konstitucinių skundų priimtinumą apžvalga, 2020).

Šios tendencijos rodo, kad mažą konstitucinių skundų priimtinumą procentą bent iš dalies lemia ir Lietuvoje įtvirtinta gana siaura konstitucinio skundo koncepcija. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad viena iš dažniausių klaidų – asmuo ginčija ne teisės aktą, kuriuo remiantis priimtas sprendimas, pažeidžiantis jo teises ar laisves, o patį teismo sprendimą (Konstituciniam Teismui pateiktų in-

dividualių konstitucinių skundų priimtimumo apžvalga, 2020). Tačiau ši procentą lemia ir kitos priežastys: pareiškėjai nežino / nesupranta skundo pateikimo sąlygų arba kartais piktnaudžiauja šia savo teise. Konstitucinio Teismo pateikiamoje informacijoje tvirtinama, kad klaidos, dėl kurių skundus atsisakoma nagrinėti ar nusprendžiama grąžinti pareiškėjams, kartojasi (Konstituciniam Teismui pateiktų individualių konstitucinių skundų priimtimumo apžvalga, 2020). Taigi, reikėtų atsižvelgti į tai, kad konstitucinio skundo institutas dar visai naujas. Tikėtina, kad laikui bėgant Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinių skundų priimtimumo praktika turėtų būti vis labiau žinoma ir suprantama pareiškėjams, todėl tolydžio gaunamų skundų (ypač akivaizdžiai nepriimtinių) kiekis mažės. Taigi prie klausimo, ar sprendžiant mažo konstitucinių skundų priimtimumo procento problemą reikalingos konstitucinio skundo institutą reglamentuojančio reguliavimo korekcijos, reikėtų grįžti po kelerių metų. Vis dėlto, pasirinkus siauresnę norminio konstitucinio skundo koncepciją, turėtų būti kreipiamas dėmesys į tai, kad kiti konstitucinio skundo modelį apibūdinantys elementai dar labiau nesusiaurintų asmens galimybių apginti savo galimai pažeistas teises Konstituciniame Teisme¹¹.

Išvados

1. Valstybėse, pasirinkusiose platesnį konstitucinio skundo modelį, pagrindinis iššūkis yra konstituciniams teismams tenkantis prašymų skaičius arba šių institucijų apkrovimas darbu. O siauresnę (norminio) konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse situacija priešinga – nors konstitucinius teismus pasiekia ne toks didelis skaičius skundų, tačiau skundų priimtimumo procentas labai mažas. Taigi nors platesnis individualių konstitucinių skundų modelis suteikia didesnių galimybių apginti savo pažeistas teises, tačiau per didelis skundų skaičius gali pakenkti sklandžiam konstitucinės justicijos funkcionavimui. Antra vertus, įvedus per griežtas konstitucinio skundo pateikimo sąlygas (siekiant riboti skundų srautą), gali kilti abejonių tokios žmogaus teisių gynimo priemonės efektyvumu.

2. Lietuvoje pasirinktas siauresnis norminio konstitucinio skundo modelis, nes konstitucinio skundo objektu gali būti tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimti aktai, bet ne bendrosios kompetencijos teismų sprendimai. Vis dėlto Lietuva prie norminį konstitucinio skundo modelį pasirinkusių valstybių gali būti priskiriama tik sąlygiškai, nes į teisės aktų konstitucingumo patikros

¹¹ Plačiau apie Lietuvos konstitucinio skundo modelio elementų pranašumus ir trūkumus (kurie yra matomi jau dabar): Šio straipsnio autorės monografijoje: Pūraitė-Andrikienė, D. Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių įrankis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2022, 304 p. ISBN 978-609-07-0761-6 (spausdinta knyga); ISBN 978-609-07-0762-3 (skaitmeninis PDF).

objektų sąrašą Lietuvoje patenka visi Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės priimami teisės aktai: tiek norminiai, tiek individualūs aktai.

3. Nacionalinio konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmė ne tik tradiciniai norminio konstitucinio skundo šalininkų argumentai dėl įtampos tarp bendrosios kompetencijos ir konstitucinių teismų išvengimo, taip pat dėl per didelio Teismo apkrovimo prašymais, bet ir visuminis konstitucinis reguliavimas, nacionalinės teisinės sistemos ir jau susiformavusi konstitucinės kontrolės tradicija, bei kaimyninių valstybių patirtis dėl aptariamo instituto modelio pasirinkimo. Šiame kontekste norminio konstitucinio skundo pasirinkimas atrodo pagrįstas. Įtvirtinus siauresnę konstitucinio skundo koncepciją, vėčiau turėtų būti kreipiamas dėmesys į tai, kad kiti konstitucinio skundo modelį apibūdinantys elementai dar labiau nesumažintų fizinio ar juridinio asmens galimybių apginti savo galimai pažeistas teises Konstituciniame Teisme.

4. Kaip ir kitose siauresnę konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse, pagrindinis iššūkis Lietuvoje – itin mažas konstitucinių skundų priimtino procentas. Tai lemia ne tik siauresnę konstitucinio skundo koncepcija, bet ir tai, kad pareiškėjai nežino / nesupranta skundo pateikimo sąlygų arba kartais piktnaudžiauja šia savo teise. Ilgainiui Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinių skundų priimtino praktika turėtų būti vis labiau žinoma ir suprantama pareiškėjams, todėl tolydžio gaunamų skundų (ypač akivaizdžiai nepriimtinių) kiekis mažės. Taigi prie klausimo, ar sprendžiant mažo konstitucinių skundų priimtino procento problemą reikalingos konstitucinio skundo institutą reglamentuojančio reguliavimo korekcijos, reikėtų grįžti po kelerių metų

Šaltiniai

Teisės aktai

Lietuvos Respublikos teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-04-02, Nr. 5330.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo Nr.I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 531, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 671 ir 672 straipsniais įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12391.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 ir 367 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12370.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XXXV skyriaus pavadinimo ir 456, 457, 458 ir 459 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12371.

Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 658, 659, 660 ir 663 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12373.

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 156 straipsnio pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12376.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. rugsėjo 5 d. sprendimas Nr. 17B-3 dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo reglamento pakeitimo ir papildymo. *TAR*, 2019-09-06, Nr. 14273.

Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 77-3061.

Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-431. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/942a6100057411e78352864fdc41e502?jfwid=-4cu9uagrq> [žiūrėta 2021 m. birželio 8 d.].

2006 m. kovo 22 d. Lietuvos Respublikos Seimo Biudžeto ir finansų komiteto (papildomo komiteto) išvada Nr. 9 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XP-980“. Prieiga per internetą: XP-980 KOMITETO IŠVADA Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui (lrs.lt) [žiūrėta 2021 m. lapkričio 30 d.].

Užsienio valstybių teisės aktai

Constitution of the Republic of Slovenia. Prieiga per internetą: <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014895.pdf>> [žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d.].

Constitution of Ukraine. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions/country/52>> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].

The Fundamental Law of Hungary. Prieiga per internetą: <<http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].

The Fundamental Law of Hungary. Prieiga per internetą: <<http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].

Slovenian Constitutional Court Act. Prieiga per internetą: <<http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/statutes>> [žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d.].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2400.

Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 5659.

Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 19129.

Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 4 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 4528.

Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 5546.

Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 7723.

Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 16058.

Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 20273.

Konstitucinio Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 23240.

Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-22, Nr. 26640.

Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-30, Nr. 27683.

Specialioji literatūra

- Abramavičius, A. (2007). Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, 11.
- Balodis, R.; Kārklīņa, A.; Danovskis, E. (2013). The Development of Constitutional and Administrative Law in Latvia after the Restoration of Independence. *Juridiskā zinātne / Law*, 5.
- Beliūnienė, L. (2014). *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu*. Vilnius: Justitia.
- Birmontienė, T. et al. (2019). *Konstituciniai ginčai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Danėlienė, I. (2021). Individual access to constitutional justice in Lithuania: the potential within the newly established model of the individual constitutional complaint. *Revista de Derecho Político*, t. 111.
- Dürr, S. R. (2016). Improving Human Rights Protection on the National and the European Levels – Individual Access to Constitutional Courts and the Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: // https://www.academia.edu/36018234/D%C3%BCrr_Schnutz_Rudolf_Improving_Human_Rights_Protection_on_the_National_and_the_European_Levels_Individual_Access_to_Constitutional_Courts_and_the_Accession_of_the_European_Union_to_the_European_Convention_on_Human_Rights_Homenaje_a_Jean_Claude_Colliard_Tomo_II_Mexico_2016_pp_267_298?email_work_card=title. [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2018). Draft amicus curiae brief for the Constitutional Court of Georgia on the effects of Constitutional Court decisions on final judgments in civil and administrative cases. Prieiga per internetą: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2018\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2018)019-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2008). Opinion on the draft law on the Constitutional Court of Montenegro. Prieiga per internetą: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)030-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2016). Opinion on the draft law on the Constitutional Court of Ukraine. Prieiga per internetą: [default.aspx \(coe.int\)](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)010-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2020). Revised report on report on individual access to constitutional justice, Venice. Prieiga per internetą: [default.aspx \(coe.int\)](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)001-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 10 d.];
- Miliuvienė, J. (2020). Individualaus konstitucinio skundo įteisinimas ir pirmoji patirtis. Iš: *Lietuvos teisė 2019: esminiai pokyčiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Gárdos-Orosz, F. (2012). The Hungarian constitutional court in transition – from actio popularis to constitutional complaint. *Acta Juridica Hungarica*, 4.
- Mavčič, A. M. (2011). Individual complaint as a domestic remedy to be exhausted or effective within the meaning of ECHR: comparative and Slovenian aspect. Prieiga per internetą:

- <<http://www.concourts.net/lecture/constitutional%20complaintu.pdf>> [žiūrėta 2022 m. birželio 8 d.].
- Melart, T.; Zore, L. (2008). The Individual Constitutional Complaint in Slovenia. Prieiga per internetą: <http://www.jus.unitn.it/cocoa/papers/PAPERS%203RD%20PDF/ICC%20Slovenia%20edit%20ok.pdf> [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d.].
- Michalak, A. (2019). Konstitucinis skundas po 2015 m. rugpjūčio 30 d. – revoliucija ar sąstingis? Iš: *Lietuvos ir Lenkijos konstitucinės teisės aktualijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Nalyvaiko, L.; Chepik-Trehubenko, O. (2020). Normative Model of the Constitutional Complaint: Domestic and Foreign Practice. Prieiga per internetą: Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Normative model of the constitutional complaint domestic and foreign practice .pdf (onua.edu.ua) [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.];
- Póczy, K.; Dobos, G.; Gyulai, A. (2019). *The Hungarian Constitutional Court: A Constructive Partner in Constitutional Dialogue*. In: Póczy, K., (red.), *Constitutional Politics and the Judiciary*. New York: Routledge.
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2015). Individualus konstitucinis skundas kaip veiksmingas žmogaus teisių apsaugos ir konstitucionalizmo plėtros instrumentas. *Teisė*, t. 96.
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2020). Lietuvos individualaus konstitucinio skundo modelio privalumai bei trūkumai. *Teisė*, 114.
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2022). Individual constitutional complaints in Lithuania: an effective remedy to be exhausted before applying to the European Court of Human Rights? *Baltic Journal of Law and Politics*, 15(1).
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2022). Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių įrankis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-07-0761-6 (spausdinta knyga); ISBN 978-609-07-0762-3 (skaitmeninis PDF).
- Šipulová, K. (2019). The Czech Constitutional Court: Far Away from Political Influence. In Póczy, K. (ed.), *Constitutional Politics and the Judiciary*. New York: Routledge.
- The Council Of Europe's Directorate General Human Rights and Rule of Law, (2013). *The Guide to Good Practice in Respect of Domestic Remedies*. Prieiga per internetą: 1680695a9f (coe.int) [žiūrėta 2022 m. lapkričio 28 d.].
- Tujela, P.; Wrobel, W. (1997). *Skarga konstytucyjna, czyli dodatkowa gwarancja praw człowieka*. Rzeczpospolita, Nr. 265.
- Thoonen-Tornic, A. (2017). *Access to constitutional courts: popular complaints in Croatia, Slovenia and Macedonia*. Doctoral dissertation, University of Zurich, Faculty of Law. Prieiga per internetą: Microsoft Word – final Dissertation UniversitÄ¼t ZÄ¼rich 2018 (uzh.ch) [žiūrėta 2022 m. birželio 8 d.].
- Wiczanowska, H. (2018). The Adequacy of the Constitutional Complaint as Extraordinary Means of Human Rights Protection: a Comparison of Polish and German Solutions. *Torun International Studies*, 1(11).
- Zalesn, J. (2018). Constitutional Complaint in Poland: Model, Doctrinal Interpretation and Application problems. *Law of Ukraine*.

Kiti šaltiniai

- Constitutional Court of the Republic of Latvia. Statistics on the applications submitted to and cases initiated by the Constitutional Court in the period from 1997 to 2015. Prieiga per internetą: [Statistics_2015_1997_eng.pdf](#) (tiesa.gov.lv) [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d].
- Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas. Prieiga per internetą: [metinis-2019-web.pdf](#) (lrkt.lt).
- Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas. Prieiga per internetą: [metinis-2020-web_.pdf](#) (lrkt.lt).
- Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas. Prieiga per internetą: [metinis-2021-web_.pdf](#) (lrkt.lt).
- Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui pateiktų individualių konstitucinių skundų priimtino apžvalga 2019 m. rugsėjo 1 d. – 2020 m. rugpjūčio 31 d. Prieiga per internetą: [individualiu-konstituciniu-skundu-priimtino-apzvalga-2019-2020-link.pdf](#) (lrkt.lt) [žiūrėta 2022 m. birželio 19 d.].
- Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary (2020). Admission and conclusion of constitutional complaints in 2020.
- Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary (2019). Admission and conclusion of constitutional complaints in 2019.
- The Constitutional Court Of The Republic Of Slovenia. *An Overview of the Work for 2020*. Prieiga per internetą: [RSUS_LetnoPorocilo_2020_EN.pdf](#). [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d.]